

Dilimiz-manəviyyətimiz**DİL XALQIN MİLLİ SƏRVƏTİDİR****Buludxan Xəlilov***filologiya elmləri doktoru, professor*

Bəxtiyar Vahabzadə ana dilimizin təməlinə və gözəlliyinə riayət etməyi mədəniyyət və kamillik baxımından dəyərləndirir, təfəkkür mədəniyyətinin, intellektual qabiliyyətin yüksək göstəricisi kimi ön plana çəkir. Bəxtiyar Vahabzadəyə görə, dil xalqın mali və sərvətidir. O yazır: "Dil xalqındır. Ona görə də dilin gözəlliyi keşiyində yalnız alim və yazıçılar, filoloq və jurnalistlər deyil, bütün xalq duralmıdır. Bu, bər birimizin vətəndaşlığı burcudur. Bu, ümum-xalq işi, dövlət işidir. Ata-babalarımızdan miras aldığımız ana dilimizi göz bəbəyimiz kimi qorumaq, onu cırlaya-cırlaya, öz dadı-tamı və təmizliyi ilə gələcək nəsillərə təhvil vermək müqəddəs borcumuzdur". (Dildə təbəllik və gözəllik. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s.181)

Bəxtiyar Vahabzadə fikrin daha yığcam, dəqiq ifadə olunmasında dilin roluna önə çəkir, dörd misralıq bir bəyatyatı nümunə götürməklə sözlərin fikrin çatdırılmasında yaşadığı mənə yükünü izah edir.

Elim, günüm talandı,
Üstünə od qalandı,

Yad slindən el köçdü,
Bir dağa daldalandı.

O, "Bir dağa daldalandı" misrası əsasında xalqdan gələn "El dağa daldalandı" misalının olduğunu deyir, eyni zamanda "daldalmaq" sözünün etimologiyasına baş vurur. Bu sözün etimologiyası barədə yazır: "Daldalandı" sözünü açaq. "Dal" dilimizdə arxa mənasındadır. "Dal" kökündən yaranan "daldı" sözü kölgə, xəfə mənasında, "daldal-

maq" feli işə arxalanmaq, pənab götürmək, sığınmaq mənasındadır. Beləliklə, kökə əlavə olunan şəkilçilərdən müxtəlif rənglər, çalarlar yaranmışdır. Söz ilkin mənasından çıxıb müxtəlif rənglər qazana-qazana gözəlləşmiş, şirələnmiş, əlvanlaşmışdır". (Dildə təbəllik və gözəllik. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s.180)

Bəxtiyar Vahabzadə elmi yaradıcılığına Səməd Vurğunla başladıdığı kimi, dillə bağlı yazılarında da Səməd Vurğuna xüsusi diqqət göstərmişdir. 1956-cı ildə yazdığı "Mən ona borcluyam" məqaləsində onun elmi və bədii yaradıcılıq yollarında Səməd Vurğundan oynadığı rolu özü üçün müqəddəs bir borca çevirdi və bu barədə ürəyindən keçənləri səmimi şəkildə qələmə aldı. Səməd Vurğuna olan ilk görüşü barədə belə yazır: "Mən Böyük Vətən müharibəsi illərində ədəbiyyata gəlmişəm. Mənimlə bərabər bir dövrdə ədəbiyyata gələn onlarla gəncin bir şair kimi püxtələşib, yetişməsində ustad şairimiz Səməd Vurğundan böyük rolu olmuşdur. Hələ orta məktəbin 7-8-ci siniflərində oxuduğum zaman Səməd Vurğuna görüşmək, onunla söhbət etmək mənim ən böyük arzum idi. Bu arzuma mən birinci dəfə 1953-cü ildə nail ola bildim. O zaman "Ədəbiyyat qəzeti"ndə mənim "Yaşıl çəmə, ağac altı, bir də tünd çay" adlı şeirim dərc olunmuşdu. Ertəsi günü məni Yazıçılar İttifaqına çağırıldı. O zaman "Ədəbiyyat qəzeti"ndə işləyən şair Zeynal Cəbbarzadə mənə dedi ki, Səməd Vurğun səni görmək istəyir (Səməd Vurğun Azərbaycan Sovet

Yazıçılar İttifaqının sədri idi). Bir qədər sonra Zeynal Cəbbarzadə ilə bərabər onun otağına daxil olduq". (Mən ona borcluyam. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s. 65). Səməd Vurğun Bəxtiyar Vahabzadənin "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap olunmuş şeirlərinin məziyyətlərini təbii etmiş, onu həvəsi gətirmiş, daha yaxşı yazmağa inam bissini aşılamışdır. Bəxtiyar Vahabzadə yazır: "O, (Səməd Vurğun - B.X.) "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap olunmuş şeirimı göstərib:

- Bu, çap olunmuş neçənci şeirindir?

- Doqquzuncu, - deyə cavab verdim.

O ayağa qalxıb:

- Yaxşı şeirdir, - dedi. - Yaxşılığı orasındadır ki, ritorikadan, ümumi sözlükdən uzaqdır. Konkret bir lövhə çəkmişən.

Bundan sonra o bizə sənətin, şeirin bəzi sirlərindən danışdı. ...Ədəbiyyata gələn hər bir gəncdən yeni sə, yeni nəfəs tələb etdiyini təkidlə təkrar edirdi. O mənə də konkret lövhələr əsasında yazmağı, şablona, ritorikaya uymamağı məsləhət gördü" (Mən ona borcluyam. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s. 66).

Bəxtiyar Vahabzadə Səməd Vurğundan onun yaradıcılığına çox həssas yanaşdığını, onun seirləri üzərində qeydlər apardığını inkişafı üçün böyük fayda saymışdır. Hətta "Daşda bir ürək", "Axmı, dur cy zaman", "Sarıqlığın bükməti" və sair şeirlərinin qüsurlu cəhətlərini tənqid etdiyini, misralar üzərində qeydlər apardığını onun yaradıcılığına "istiqamət verən bir mayak" hesab edir. (Mən ona borcluyam. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s.66-67).

Bəxtiyar Vahabzadə Səməd Vurğundan sənətkarlığın, yaradıcılığın sirlərini öyrənmiş, "Səməd Vurğundan poeziyası" mövzusunda yazdığı elmi iş ona elmi dərəcədə başqa gələcək yaradıcılıq yolunu da müəyyənləşdirməkdə, yeni elmi yaradıcılıqla yox, şeir yaradıcılığı ilə məşğul olmasına yol açmışdır. Bu barədə oxuyuruq: "1947-ci ildə mən aspiranturaya daxil oldum. Mən "Sa-

məd Vurğundan poeziyası" mövzusunda dissertasiya yazmağa başladım. Bu mövzu mənə yalnız elmi iş olmadı. Bu mövzunu işləkən mən həm də bir şair kimi Səməd Vurğundan, onun sənətkarlıqla işlətdiyi ədəbi vasitələrdən sənətin sirlərini öyrəndim. Mən 1950-ci ildə dissertasiyama təmmalayıb müdafiə etdim, elmi dərəcə aldım. Mən həmin əsərimdən bir nüsxə Səməd Vurğuna təqdim etdim. O özünün yaradıcılığı haqqında yazılan dissertasiyaya vərəqləyib mənə dedi:

- "Elmi iş yazmısan, yaxşı elmi-sən. Ancaq mənə sən şeirdə daha çox müvəffəq olursan. Sən bu yolla gətənlisən."

(Mən ona borcluyam. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s.67). Beləliklə, Səməd Vurğundan bu məsləhəti ilə Bəxtiyar Vahabzadə şeirə, şeir yaradıcılığına üstünlük verir, dilin bədii imkanlarına, obrazlılığına daha çox diqqət göstərir. Nəticədə o, şeirdə uğurlar qazanır, eyni zamanda dilimizin imkanları ilə bağlı söylədiyi fikirlər dilçilik görüşləri kimi diqqəti cəlb edir. O təkcə şeirdə deyil, həm də dilimizin bədii imkanları ilə bağlı söylədiyi fikirlərində, dillə bağlı görüşlərində sənətkarlığın, peşakarlığın təsdiq edir. Bu işdə Səməd Vurğundan öyrəndikləri heç də az deyil. O yazır: "Səməd Vurğun bizim şairimizni oxuyarkən, xüsusən onun dilinə, dilin bədiliyə və obrazlılığına çox diqqət yetirirdi" (Mən ona borcluyam. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s.67). 1951-ci ildə yazdığı "Əbədî heykəl" poemasında Səməd Vurğun tərəfindən diqqətlə oxunduğunu, əsərin bir çox sahələrində qeydlərin göstərilidiyini onun sənətkar kimi formalaşmasına müsbət təsir göstərmişdir: O, bir çox misraları altından xətt çəkərək: "dillə fikir ver" sözlərini yazmışdır. Bəyənədi misraların yanında isə ya üç nida, ya "sağ ol", yaxud da "afarın" sözlərini yazmışdır. Həmin poemanı Səməd Vurğundan qeydləri əsasında yenidən işləyib çapa verdim və əsər haqqında təqdimdim yaxşı fikirdə oldum" (Mən ona borcluyam. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s.67).

Baxtyyar Vahabzadə Səməd Vurğunun mərhələlərindən, əlovlu şeirlərindən, qeydlərindən, söhbətlərindən yaradıcılığın nə dərəcədə olduğunu öyrənmiş, Mehdi Hüseynin ədəbi aserlərindən, elmi-nəzəri səviyyəsinə yüksək olan məqalələrindən, ədəbi dəyişlərdən də fikr, ideya sahibi kimi seçilməyindəndə bədiyyatçı, sənət havası ilə nəfəs almış, irəliləməli, təkmillik olmağı axz etmiş və bunların da ədəbiyyatın, dilin keşikçisinə çevrilmişdir. Öz xalqının dilinin, tarixinin, ruhunun və mənəviyyatının keşikçisi olmuşdu. Xalqımızın ruhuna, mənəviyyatına, psixologiyasına qarşı dərin bir bağlı olan ədəblarin, sairlerin yara- rıcılığına təhlil etməsi, dil xüsusiyyətlərini araşdırması təsadüfi olmamışdı. Təsədüf olmamışdı ona görə ki, onun özü də xalqa düşmüşünə, onun dilinə, dəyərlərinə çox bağlı olmuşdu. Bu mənada 1957-ci ildə yazdığı "Ən böyük dayaq xalqdır" məqaləsində Mirzə İbrahimov deyir: "Mən özümə "Böyük dayaq" romanının di və üstün xüsusiyyətlərindən bəhs etmək xalqa bağlılıq hissindən ən bariz nümunəsidir. Hətta Mirzə İbrahimovun "Böyük dayaq" əsərindəki gətirdiyi nümunə də bunun təsdiqi edirsən. "Ey mənim xalqım, ey mənim ümidim vətən-pənahım, ürəyimizin istiliyi səndədir. Fikrimiz işığı səndən alır. Hayatımız hər yönündən sərifşün döngələrində qolumdan tutan, məni yuxılaşma qoymayan sən olmusan. Gözlərdə binalar üçün mənə də yonduran səniyyət səndir. Yolların kənarında ağac əkdirən səndir. Əylənlərə sə gətirdin, yerin altını eşib səvərlər apdıran, çöllərdə məhsul yetişmək həvasını əlovlandıran, qolumdan tutub "Yaz!" deyərkən sənsən. Alçaq əllər mənı uçurmaz itələyən dəndir. Adımda sən cəmilsən, amansız qorxu başımı

Bəxtiyar Vahabzadə müəllifin - Mirzə İbrahimovun öz dilində işlətdiyi idiomatik ifadələrə diqqətlə yanaşır, yazıçıların dilində çox az təsadüf olunan idiomatik ifadələrə izah verir. O yazır: "Müəllif bir yerdə "kəkləyirəm azıb" idiomatik ifadəsini işlətmisdir. Mən şəxsən bu sözü yazıçılarımızın dilində

Bəxtiyar Vahabzadə "Böyük dayaq" romanının dilindəki nöqsanlar barədə də qeydlərini söyləyir. Romanın dili fonunda Azərbaycan dilindəki sözlərin işlənmə imkanlarına, mənə və məzmunu gözəlliyinə münasibət bildirir. O, yerində işlənməyən sözləri nəzərdən keçirir, onların mətnindəki məntəqənkənar mənalılarına izah verir. Məsələn, "Son zamanlar Rüstəm kişi öglünü tora düşməsindən, pis bir günah işləməsinə qorxurdu. 24 yaşlı canı-başı sağlam, istəqanlı bir oğlan özünü nə qədər saxlayacaqdı" cümləsindəki "istəqanlı" sözünə izah verərək yazır: "Sonuncu cümlədə "istəqanlı" sözü yərinə düşməmişdir. Çünki "istəqanlı" sözü canlı danışq dilində məhrəban, səmimi mənasında işlənir. Burada isə müəllif həmin sözü təxminən - "ehtirasslı" mənasında işləmişdir" (Ən böyük dayaq xalqdır. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s.55). Döğrudən də nöinki canlı danışq dilində, eləcə də adəbi dildə "istəqanlı" sözü "qanı isti olan" (məsələn, istəqanlı hevanlar; Bəfina istəqanlı heyvandır) və məcaz mənədə "çox ünsiyətli, adəmayovuşmuş məhrəban, özgüllərlik" (məsələn, istəqanlı yüz istəqanlı adəmə - Əsasən çox istəqanlı olan gənc komandirli soyuqqanlı danışdır. Ə. Vəliyev) mənələrində işlənir. (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. 2-ci cild. B. Şərq-Qərb, 2006, s. 585) "İstəqanlı" sözü də yaranmış "istəqanlılıq" sözü "məhrəbanlıq, səmimiyyət, özgüllərlik", "coşğunluq, qanlıqlıq" mənələrində (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. 2-ci cild. B. Şərq-Qərb, 2006, s. 585) işlənir və təsdiqlənir ki, "istəqanlı", "istəqanlılıq" sözləri "çitirən"

Ferma müdiri Rüstəm kişiyyə belə deyir: "A Rüstəm, sən kolhoz sədrisin, hər ixtiyar sənin əlindədir. Sözü mənə havaya sovurursan? Yalandan ağı eləmişəm, alında material var, şübhəyə düşməsin, qəmisinə göndər, yoxlat. Düz çıxdı, ixtiyar sənin əlində no cəzəm var ver. Yalan çıxaq, başın sağ olsun" (Ən böyük dayaq xalqdır. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sonotkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s. 55). "Başqa bir misal: Telli arvad Pərsəna deyir: "Ay qızım, mənim nəyim var, dadan məni neynəsən. Qulluğum yox, aşığı sələ, ayri işim yox, başıma çırpa. Bir oğlumdur. Ferma müdiri, onu da özü qoyub. Xoşuna gəlməz özü də çıxardar. Sənin başın sağ olsun. Acından ölməyəcək ka" (Ən böyük dayaq xalqdır. - Bəxtiyar Vahabzadə. Sonotkar və zaman. Bakı: Gənclik, 1976, s.56). Göründüyü kimi, "başın sağ olsun" ifadəsi "canın sağ olsun" kimi işlənməmişdir, bu da düzəldən deyildir.

1. Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri, 1-11 cildlər. Bakı, 2004.
2. Vahabzadə B. Hər çiçəkdən bir ləçək. Bakı, 1982.
3. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan dili. I cild. Bakı, 2003.
4. Xəlilov B. Dövlət dili həmişə taleyizkən məsələlərdən biri olmuşdur. // Azərbaycan məktəbi 2013. № 3.